

Ірина Кривцова, к.ю.н., докторант

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

**ГНОСЕОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ
«НАУКОВО-ПРАВОВА КАРТИНА СВІТУ»
(ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСАД
ФУНКЦІОНУВАННЯ)**

Iryna Kryvtsova, PhD in Law, ScD candidate

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

**EPISTEMOLOGICAL CATEGORY
"SCIENTIFIC AND LEGAL PICTURE OF THE WORLD"
(GENERAL CHARACTERISTICS OF BASES
OF FUNCTIONING)**

In the article an attempt of the analysis of the epistemological category «scientific and legal picture of the world» was made. Based on the above ontological postulates in the work, the author formulated the «image» of the scientific and legal picture of the world by designating its content characteristics. Namely, the scientific and legal picture of the world is presented as a synthesizing system of knowledge about the legal reality that is not identical to the world's schematics, includes the ideological, scientific strata and the fundamental theory, and can be considered in three aspects: ontological, epistemological and logical-methodological. The scientific and legal picture of the world, along with scientific knowledge of a natural-legal character, appears as a part of the "two-nuclear" structure of the general scientific picture of the world, thereby conditioning the possibility of "enriching" with value-cognitive constructs, epistemological principles of the natural-science character, such as evolutionism, self-organization, typology and etc.

Key words: scientific picture of the world, scientific and legal picture of the world, methodological approach, synthesizing system of knowledge, schematics of the world, epistemological principles, evolutionism, self-organization.

Актуальність дослідження обумовлена епістемологічною обстановкою, яка склалася в юриспруденції, а саме, відсутністю або мінімальним пізнавальним інтересом до вишукування приватно-наукової картини світу, створюваної правовими науками, тобто науково-правової картини світу (далі – НПКС). Як наслідок, спостерігається некоректний вибір стратегії дослідницько-правового пошуку (найчастіше, відсутнє розуміння і застосування методологічної підмоги у вигляді чіткої системи принципів, що становить каркас науково-правової картини світу), а також спотворене уявлення результатів таких досліджень (відсутня відповідність між науковою концепцією та наукової теорією, що надає отриманому у результаті знанню описовий, але ніяк не змістовний характер).

Онтологічний, гносеологічний або логіко-методологічний ракурси дослідження категорії «наукова картина світу» простежуються в роботах А.В. Кузнецова, О. М. Чанишева, В.І. Вернадського, В.М. Михайловського, Г.Н. Хону, В.С. Стьопіна, В.Ф. Чорноволенко, Г. Герца, Е.Д. Бляхера, І.Я. Лойфмана, М. Планка, М.В. Мостепаненко, П.І. Дишлевого, Л.В. Яценко та ряду інших вчених. Проте, питання про те, що з себе представляє наукова картина світу, створювана правовими науками, які особливості її формування, не піднімається в спеціалізованій літературі, а якщо і є епізодичні дослідження НПКС, то вони зводяться до розгляду сукупності знань про існуючі правові явища, істотно «збіднюючи» образ наукової картини світу правових наук.

У світлі вищесказаного, **метою** нашого дослідження можна позначити, як пошук змістовних і структурних компонентів науково-правової картини світу, а також загальна характеристика основ функціонування цієї гносеологічної категорії шляхом позначення проблем та визначення шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, відзначимо методологічний підхід до дослідження. Поряд з культурологічним¹ підходом, методологічний розглядає наукову картину світу переважно як результат наукової діяльності.

Кілька онтологічних постулатів, які автор вважає вихідними.

По-перше, наукова картина світу постає як синтезуюча система знань про світ, що розробляється в науці та має вираження за допомогою фундаментальних принципів, які роз'яснюють різні форми руху матерії.

По-друге, наукова картина світу – це синтез наукових уявлень як про живу, так і неживу природу, тому вона має «двох-ядерну» будову, тобто включає наукові знання природно-правового характеру і наукові знання, що характеризують соціальну форму руху матерії.

По-третє, в науковій картині світу синтез знань спостерігається на декількох рівнях – в межах однієї науки, суміжних наук або усіх наук². Багатовимірність структурного ряду наукової картини світу обумовлена, на наш погляд, ступенем абстрактності знань і зв'язку з світоглядом на кожному з рівнів. Так, загальнонаукова картина світу виникає «в ході узагальнення та систематизації приватних образів різних структурних рівнів матерії, тобто того, що називають зазвичай локальними картинами світу»³. Тоді як приватнонаукова (формована в рамках однієї науки або суміжних наук) картина світу формується в кожній області фундаментального знання і являє собою вищу форму систематизації знання в приватних науках. Якщо приватнонаукова картина світу дає «цілісне зображення олюдиненого світу, освоєного в практиці, то приватнонаукові моделі, що виростають із експериментально-вимірювальних операцій, покликані висвітлити лише якийсь зріз реальності, для якого в картині світу немає образного еквівалента»⁴.

По-четверте, в світлі заявленої проблематики, зупинимо наш розгляд на такому рівні синтезу знань в рамках наукової картини світу, як міждисциплінарний рівень, який, на прикладі правових наук – постає у вигляді науково-правової картини світу, як «концептуальної системи і пов'язаних з нею системи модельних уявлень і фундаментальних фактів»⁵ філософсько-теоретичного, історико-правового, галузевого та міжнародно-правового характеру.

Виходячи з викладених вище онтологічних постулатів, представляється можливим надати «образ» науково-правової картини світу шляхом позначення її змістовних характеристик:

1) науково-правова картина світу (або картина світу правових наук) – це *синтезуюча система знань* про правову реальність;

При цьому, синтез знань являє собою не «аморфну суму уявлень, здобутих усіма (чи багатьма) науками»⁶, а таку рису інтеграції наукових знань, що дозволяє здійснити перехід «від наукової картини світу, як образу, моделі, наочної картини до картини світу, як особливої логічної форми наукового знання»⁷.

2) науково-правова картина світу *не тотожна схематики світу*, оскільки включає в себе не тільки «образи» правової реальності (види правових системних утворень, їх елементний склад тощо), але і їх значення, знання про тенденції розвитку, як перенесене з інших науково-правових сфер, так і здобуте в рамках правових наук, а також світоглядний пласт, що формується шляхом натуралізації образів;

3) науково-правову картину світу варто розглядати в трьох аспектах: онтологічному, гносеологічному та логіко-методологічному⁸;

¹ Андрюхіна, Л.М. (1985). *Научная картина мира как предпосылка и результат научной деятельности*. Научная картина мира: общекультурное и внутринаучное функционирование. Свердловск: УрГУ, 11.

² Див. Дышлевый, П.С., Яценко, Л.В. (1983). *Научная картина мира и мир культуры*. Научная картина мира: логико-гносеологический аспект. Киев: Наукова думка, 14.

³ Михайловский, В.Н., Хон, Г.Н. (1989). *Диалектика формирования современной научной картины мира*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 10.

⁴ Дышлевый, П.И., Яценко, Л.В. (1984). *Что такое обшая картина мира*. Москва: Знание, 53.

⁵ Лойфман, И.Я. (1985). *Научная картина мира как форма систематизации знания*. Научная картина мира: общекультурное и внутринаучное функционирование. Свердловск: УрГУ, 9.

⁶ Бляхер, Е.Д., Вольнская, Л.М. (1976). *Картина мира и механизмы познания*. Душанбе: Ирфон, 43.

⁷ Микешина, Л.А. (1983). *Научная картина мира как мировоззренческая форма знания*. Научная картина мира: логико-гносеологический аспект. Киев: Наукова думка, 64.

⁸ Більш детально про системний підхід до наукової картини світу розглянуто у роботі: Лойфман, И.Я. (1985). *Научная картина мира как форма систематизации знания*. Научная картина мира: общекультурное и внутринаучное функционирование. Свердловск: УрГУ, 5-11.

Виходячи з різниці аспектів, система постає або як система знань про об'єкт (*онтологічний аспект*), або як система наукового пізнання, тобто сукупність понять, теорій, принципів (системних характеристик об'єктів, їх типології, взаємодій, просторово-часових ознак тощо) (*гносеологічний аспект*), або як система мислення, тобто методологічна схема аналізу об'єкта, матриця наукової творчості (*логіко-методологічний аспект*).

4) науково-правова картина світу, будучи різновидом синтезу знань про рух соціальної форми матерії (так як мова йде про правову матерію), поряд з науковими знаннями природно-правового характеру, постає *частиною «двох-ядерної» будови загальнонаукової картини світу;*

Природно-правова основа наукової картини світу є центром ідейної кристалізації останньої, «збагачуючи» її ціннісно-пізнавальними конструкціями (епістемологічними принципами), такими як еволюціонізм, самоорганізація, типологізм і ін.

Кожна наука, в тому числі і права, повинна мати у своєму розпорядженні такі способи мислення, які не тільки теоретично, але і світоглядно окреслюють предметну область дослідження, "...«увійти» в яку або «вийти» з якої без оглядки на ці способи мислення як на своєрідну «ідеологію», не завжди логічно коректно ..."¹. Вважаємо, що мова йде про ціннісно-пізнавальні конструкції, зазначені раніше. З огляду на широке поле їх застосовності, зазначені епістемологічні принципи, можуть бути екстрапольовані² в осягнення і правової матерії.

Сміємо припустити, що зазначені принципи складають методологічний каркас утвореної системи знань про правову реальність, поряд з «онтологічними» принципами, системними настройками функціонування правових системних утворень (наприклад, принципом правового плюралізму, принципом верховенства права, принципом рівності, принципом правової визначеності тощо).

Зупинимо наш розгляд на деяких основних епістемологічних принципах, які визначають образ сучасної науково-правової картини світу.

Еволюціонізм. У світлі цієї ціннісно-пізнавальної конструкції можлива екстраполяція і узагальнення закономірностей, механізмів еволюції системних утворень, досліджуваних в рамках природних наук, у правові науки, і як наслідок – вплив на розвиток деяких рис науково-правової картини світу.

Принцип еволюціонізму, спочатку сформований як родовий принцип конкретної науки (біології), набуває загальнонауковий статус, задає напрям і межі руху наукового знання і в рамках науково-правової картини світу.

Основні предметні питання (проблеми) науково-правового знання, які актуалізуються в рамках цього епістемологічного принципу, можна позначити, як форма руху матерії; пізнання передумов незворотності і безперервності процесу; рушійна сила еволюції; етапи розвитку; закономірності, притаманні процесу еволюції³.

Принцип еволюціонізму підкріплює фундаментальну теорію права, яка лежить в основі науково-правової картини світу наступними ідейними засадами⁴:

– вроджена (обумовлена природою) здатність розвитку правових систем у бік ускладнення і вдосконалення;

– внутрішня схильність (прагнення) виконувати дії, достатні для задоволення вимог середовища (суспільства);

– спадковість ознак (властивостей) правових системних утворень (в порядку насильницької або добровільної рецепції).

Науково-правова картина світу крізь призму епістемологічного принципу еволюціонізму включає знання про «механізми еволюції», «фактори еволюції».

Так, механізм еволюції⁵ правових системних утворень передбачає:

– **мінливість** у кожного типу права (правової сім'ї);

¹ Михайловский, В.Н., Хон, Г.Н. (1989). *Диалектика формирования современной научной картины мира*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 100.

² Процес екстраполяції включає в себе екстенсифікаційну та інтенсифікаційну форми розвитку понять. В межах першої форми змінюється область застосування понять, тоді як в межах другої – спостерігається збагачення змісту понять в зв'язку з пізнанням в предметах нових властивостей і відносин.

³ Константинов, А.В. (1979). *Основы эволюционной теории*. Минск: Вышэйш. школа, 5-7.

⁴ У природно-правовому обрамленні ці початки представлені як три основних принципи, на яких ґрунтується теорія Дарвіна та Ламарка (Кейлоу, П. (1986). *Принципы эволюции*. Москва: Мир, 14).

⁵ За основу взята дарвінська теорія механізму еволюції, продемонстрована в його роботі: Дарвин, Ч. (1939). *О происхождении видов путем естественного отбора или сохранении благоприятствуемых пород в борьбе за жизнь*. Сочинения, т.3. Москва: Изд-во АН СССР.

- мінливість виникає випадково і **успадковується**;
- здатність до географічного поширення та ускладнення;
- **обмеженість ресурсів** (правових засобів впливу на суспільство) викликає боротьбу за існування (визначає ефективність регулятивного впливу, дієвість елементів права);
- найбільш пристосовані виживають (найбільш дієві, що відповідають потребам суспільства);
- в результаті **природного відбору** тип права стає більш адаптований до навколишнього середовища (до потреб суспільства).

Тим самим, виявляючи *основні фактори еволюції*: мінливість, спадковість і відбір.

Що стосується мінливості, то виділяють кілька її різновидів. По-перше, визначена мінливість – виникає під впливом фактора зовнішнього середовища; наслідки – зміни для групи правових систем (наприклад, вплив інтеграції, що сприяє появі таких якостей, як гармонізуюча (уніфікована) норма права, єдині стандарти у правовому регулюванні тощо). По-друге, невизначена мінливість – одинична за характером; наслідки – поява якостей у правових систем, наприклад, через специфічні географічні умови, особливості політичної системи тощо. І, по-третє, коррелятивна (співвідносна) мінливість – зміна в одному елементі системи, тягне зміни траєкторії руху (розвитку) системи в цілому. Наприклад, вплив римського права на правові системи континентального права визначив їх істотні риси, такі як абстрактний характер норм права, доктринальність, превалювання матеріальної норми права над процесуальною нормою тощо.

Питання про спадковість, як чинник еволюції права, на наш погляд, повинен підніматися в площині правонаступництва. Як вважає Н. Неновскі, «спадкоємність у праві означає зв'язок між різними етапами (ступенями) в розвитку права як соціального явища, суть цього зв'язку полягає в збереженні певних елементів або сторін права (його сутності, змісту, форми, структури, функції тощо) при відповідних його змінах»¹. Виділяють спадкоємність «по вертикалі» (у часі; збереження елементів при переході в нові якісні стани однієї і тієї ж національної правової системи) і «по горизонталі» (в просторі; в сприйнятті минулого правового досвіду інших (територіально) держав).

І, нарешті, відбір (переживання найбільш пристосованих) – зростання системного диференціювання, вдосконалення організації. В основі відбору лежить мінливість, неоднорідність і нерівні можливості. У біологічній транскрипції цей фактор еволюції має два різновиди: штучний і природний відбір. Штучний відбір – цілеспрямований розвиток певних якостей системи. Наприклад, політична активність держави і участь її в різних міжнародних організаціях веде до розвитку динамічних характеристик правової системи, таких галузей права, як торгове право, і навпаки, ізолюваність, відокремлена поведінка держави посилює консервативні риси права, розвиток публічних галузей права, таких як конституційне, адміністративне право тощо. Природний же відбір визначається як рушійна сила еволюції!?

Самоорганізація. У світлі цієї ціннісно-пізнавальної конструкції, в когнітивний каркас науково-правової картини світу «вплетені» такі концептуальні ідеї²:

- образ права, знаходиться у процесі становлення, тобто постійне перебування системних правових утворень у процесі розвитку;
- діалектичне поєднання організаційних та самоорганізаційних аспектів еволюції правових явищ; наявність власних механізмів розвитку, сприяють розгортанню потенційних можливостей, закладених у правовому системному утворенні;
- недоцільність нав'язування праву шляхів розвитку ззовні, необхідність врахування власних тенденцій еволюції, що відповідають як природі права, так і характеру тієї суспільної системи, на яку і здійснюється правова проекція;
- складна архітектура права, оскільки розвиток останнього містить інформацію про його минуле (що відповідає за спадкоємність права), про сьогодення (забезпечує необхідне функціонування системи) і про майбутнє (що дозволяє системі розвиватися за результатами запитів часу);
- проходження системними правовими утвореннями в ході еволюційного шляху детермінованих і стохастичних періодів; дію у правовій реальності, як закономірностей, так і випадковостей, роль останніх в особливих періоди розвитку (періоди біфуркації) може привести систему до несподіваного напрямку розвитку;

¹ Неновскі, Н. (1977). *Преимственность в праве*. Москва: Юридическая литература, 24.

² Більш детально див.: Кривцова, І.С. (2008). *Методологічна роль синергетики у порівняльно-правовому пізнанні*. Автореферат дисертації кандидата юридичних наук. 12.00.01. Одеса.

– непередбачуваність еволюції права, але при цьому обумовленість вибору «нового» шляху розвитку базовою конфігурацією альтернатив (спектр структур-атракторів), що «запрограмована» природою правового системного утворення;

– розвиток (зміна якісного стану) права тільки через нестійкий, кризовий стан; дискретність шляхів еволюції.

Не маючи на меті розгляд усіх епістемологічних принципів, які можливо екстраполювати з загальнонаукової картини світу на міждисциплінарний рівень синтезу знань, тобто у науково-правову картину світу, перейдемо до змалювання образу останньої.

Науково-правова картина світу у зрізі, на наш погляд, представлена:

– світоглядний пласт (відображення правової реальності, наприклад, правова свідомість, правова ідеологія);

– науковий пласт (синтез знань, який генерує нову інформаційну матерію, наприклад, наднаціональне право, а також знання, екстрапольовані з інших наук, наприклад, «інтегральність» у праві);

– фундаментальна теорія (принципи, ідеї, приватні теорії).

Хоча питання про зміст і структуру науково-правової картини світу до сих пір залишається відкритим, цільове її призначення – дати цілісний образ, ідеальну модель правової реальності, що допомагає побудові нових науково-правових теорій. У певному сенсі, спірно і саме існування цієї форми знання. Виникаючі тут методологічні проблеми дуже серйозні як в онтологічному, так і в гносеологічному планах. Чи має сенс виділяти особливий шар науково-правового знання, якщо очевидно, що він свідомо буде визначено від «імені» будь-якої правової науки, а отже, виступить і з програмою редукціонізму? Якщо ж така необхідність є, то яку ж функцію науково-правова картина світу буде виконувати в цілому?

Принципове значення цих питань спонукає нас обговорити деякі проблемні аспекти, пов'язані з формуванням і сучасним функціонуванням науково-правової картини світу в загальному русі наукового пізнання.

Перш за все, слід позначити проблеми теоретико-методологічного характеру:

1) відсутня конкретна правова наука, яка взяла б на себе домінуючу роль по формуванню світоглядного, науково-теоретичного і методологічного «стрижня» системи знань в рамках науково-правової картини світу;

2) немає однозначності в системі ціннісно-пізнавальних конструкцій науково-правової картини світу, що, з одного боку, ускладнює пізнання і розуміння розвитку і функціонування правової матерії, а, з іншого боку, ставить під сумнів «оригінальність» науково-правового знання із-за необхідності екстраполювати епістемологічні принципи з природно-правових наук;

3) науково-правової картині світу передують фундаментальна правова теорія, функціонування (зміна пояснювальних і передбачаючих можливостей) якої впливає на образ науково-правової картини світу, при цьому сама теорія перебуває в стадії становлення і погано простежується її зв'язок з концепцією права, тим самим надаючи науково-правовому знанню описовий характер незважаючи на досить складну організацію правових системних утворень.

Теоретико-методологічні проблеми науково-правового пізнання на доктринальному рівні демонструють труднощі, з якими стикаються правові системні утворення у процесі функціонування. Так, труднощі на шляху становлення правових системних утворень підштовхують систему до пошуку засобів «оптимізації» своїх ресурсів для підвищення рівня ефективного правового регулювання. Тут доречно згадати правило про те, що «... за все, що система опановує, їй доводиться розраховуватися своїми внутрішніми ресурсами ...»¹. Піднімаючи, тим самим, питання про існування механізмів еволюції права, можливості і горизонт прогнозування процесу розвитку права, а також виявлення закономірностей і ролі випадковості на шляху правового становлення.

Висновки. Щоб методологічно вірно і коректно використовувати дослідний ресурс для пошуку механізму еволюції права, інструментів підвищення ефективності правового регулювання, способів прогнозування процесу правового розвитку і врахування дії правової випадковості в перехідний період становлення правових системних утворень, необхідно, перш за все, визначити правову науку, яка візьме на себе провідну роль щодо формування «гносеологічного стрижня»

¹ Михайловский, В.Н., Светов, Ю.И. (1986). Мировоззрение и современная научная картина мира. Львов: Знание, 36-37.

науково-правової картини світу. На наш погляд, такими світоглядними і методологічними можливостями володіє порівняльно-правова наука (правова компаративістика).

Так само, слід вибудувати систему онтологічних (оригінальних, обумовлених особливостями правової матерії) і епістемологічних (ціннісно-пізнавальних конструкцій, запозичених з природно-правових наук) принципів, які складуть каркас синтезуючої системи знань про правову реальність в форматі науково-правової картини світу. Що дозволить коректно відображати правову реальність, інтенсивно і екстенсивно розвивати фундаментальну теорію права, встановити кореляцію останньої з концепцією права.

References:

1. Andrjehina, L.M. (1985). Nauchnaja kartina mira kak predposylka i rezul'tat nauchnoj dejatel'nosti [The scientific picture of the world as a prerequisite and result of scientific activity]. *Nauchnaja kartina mira: obshhekul'turnoe i vnutrinauchnoe funkcionirovanie* [The scientific picture of the world: general cultural and intra scientific functioning]. Sverdlovsk: UrGU. [in Russian].
2. Dyshlevyj, P.S., Jacenko, L.V. (1983). Nauchnaja kartina mira i mir kul'tury [The scientific picture of the world and the world of culture]. *Nauchnaja kartina mira: logiko-gnoseologicheskij aspekt* [The scientific picture of the world: the logical-gnoseological aspect]. Kyiv: Naukova dumka. [in Russian].
3. Mihajlovskij, V.N., Hon, G.N. (1989). *Dialektika formirovanija sovremennoj nauchnoj kartiny mira* [Dialectics of the formation of a modern scientific picture of the world]. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta. [in Russian].
4. Dyshlevyj, P.I., Jacenko, L.V. (1984). *Chto takoe obshhaja kartina mira* [What is the general picture of the world]. Moscow: Znanie. [in Russian].
5. Lojzman, I.Ja. (1985). Nauchnaja kartina mira kak forma sistematizacii znanija [The scientific picture of the world as a form of systematization of knowledge]. *Nauchnaja kartina mira: obshhekul'turnoe i vnutrinauchnoe funkcionirovanie* [The scientific picture of the world: general cultural and intra scientific functioning]. Sverdlovsk: UrGU. [in Russian].
6. Bljaher, E.D., Volynskaja, L.M. (1976). *Kartina mira i mehanizmy poznanija* [The picture of the world and the mechanisms of cognition]. Dushanbe: Irfon. [in Russian].
7. Mikeshina, L.A. (1983). *Nauchnaja kartina mira kak mirovozzrencheskaja forma znanija* [The scientific picture of the world as an worldview form of knowledge]. *Nauchnaja kartina mira: logiko-gnoseologicheskij aspekt* [The scientific picture of the world: the logical-gnoseological aspect]. Kyi: Naukova dumka. [in Russian].
8. Konstantinov, A.V. (1979). *Osnovy jevoljucionnoj teorii* [Fundamentals of evolutionary theory]. Minsk: Vyshejsjsh. shkola. [in Russian].
9. Kejlou, P. (1986). *Principy jevoljucii* [Principles of Evolution]. Moscow: Mir. [in Russian].
10. Darwin, Ch. (1939). O proishozhdenii vidov putem estestvennogo otbora ili sohraneniі blagoprijatstvuemyh porod v bor'be za zhizn' [On the origin of species through natural selection or the preservation of favored breeds in the struggle for life]. [Works], vol. 3. Moscow: Izd-vo AN SSSR. [in Russian].
11. Nenovski, N. (1977). *Preemstvennost' v prave* [The succession in law]. Moscow: Juridicheskaja literature. [in Russian].
12. Kryvtsova, I.S. (2008). *Metodolohichna rol' synerhetyky u porivnyal'no-pravovomu piznanii* [Methodological role of synergy in comparative legal knowledge]. Avtoreferat dysertatsiyi kandydata yurydychnykh nauk [thesis for PhD degree in law]. Odesa. [in Ukrainian].
13. Mihajlovskij, V.N., Svetov, Ju.I. (1986). *Mirovozzrenie i sovremennaja nauchnaja kartina mira* [Worldview and a modern scientific picture of the world]. Lviv: Znanie. [in Russian].